

УДК 364-43:17.021.1:005.322

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.6/27.204657>**Тетяна ОПАЛЮК,***orcid.org/0000-0003-1704-4184**доктор педагогічних наук, доцент,**доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи**Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна) pidgorna87@ukr.net*

МОРАЛЬНО-ЦІННІСНІ ПРІОРИТЕТИ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

У статті подаються результати дослідження проблеми сутності та значущості особистісних якостей соціального працівника в системі його професійної діяльності. Аргументується необхідність посилення особистісного складника в структурі професійного розвитку соціального працівника як умови конструктивності вирішення проблем морально-етичного характеру, ціннісних пріоритетів у процесі міжособистісних взаємин з клієнтом або в ситуаціях групової, командної роботи. Акцентується увага на ціннісних пріоритетах, моральних характеристиках, морально-етичних принципах, необхідних фахівцю для взаємодії з іншими суб'єктами соціальної роботи задля продуктивного вирішення спільних проблем, надання якісної соціальної допомоги.

Доводиться, що проблеми модернізації системи професійної діяльності соціального працівника, які значною мірою стосуються їх психологічної готовності до діяльності, наявності відповідних ціннісних установок, моральних якостей, стосуються і системи професійної підготовки фахівців цієї складної сфери. У цьому контексті аргументується важливість забезпечення узгодженості систем соціальної роботи та професійної підготовки спеціаліста. Зокрема, це необхідно для посилення здатності студента до особистісного, професійного саморозвитку, що є передумовою забезпечення перманентності професійного, у його структурі – особистісного розвитку соціального працівника упродовж життя.

Провідним напрямом переходу на систему компетентнісної, особистісно зорієнтованої освіти є підвищення рівня теоретичної компетентності майбутніх соціальних працівників, що забезпечують розуміння сутності та механізмів морально-ціннісного розвитку особистості загалом, у контексті соціальної допомоги зокрема. Це дає можливість теоретично обґрунтовано формувати практику професійної діяльності, аналізувати її ефективність. Аргументується необхідність підвищення рівня здатності студента до самодіагностики ціннісних установок, моральних якостей, їх саморозвитку за індивідуальною траєкторію освітньої та самоосвітньої діяльності студента у цьому напрямі.

Ключові слова: соціальний працівник, соціальна робота, цінності, моральні якості, особистісно зорієнтована освіта, компетентність.

Tetiana OPALIUK,*orcid.org/0000-0003-1704-4184**Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor;**Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work
in Kamyanets-Podilsky National Ivan Ohienko University
(Kamianets-Podilskyi, Khmelnytskyi region, Ukraine) pidgorna87@ukr.net*

THE MORAL-VALUABLE PRIORITIES OF THE SOCIAL WORKERS' PROFESSIONAL DEVELOPMENT

The article presents the results of the study of the problem of the essence and importance of the personal qualities of the social worker in the system of his professional activity. The necessity to strengthen the personal component in the structure of the professional development of the social worker as a condition for constructive solution of problems of moral and ethical character, value priorities in the process of interpersonal relationships with the client or in situations of group, team work is argued. Emphasis is placed on the value priorities, moral characteristics; moral and ethical principles necessary for a specialist to interact with other subjects of social work in order to productively solve common problems and provide quality social assistance.

It is proved that the problems of modernization of the system of professional activity of the social worker, which largely relate to their psychological readiness for activity, availability of appropriate value attitudes, moral qualities, also apply to the system of professional training of specialists in this complex field. In this context, the importance of ensuring the coherence of social work systems and professional training is argued. In particular, it is necessary to enhance the student's capacity for personal, professional self-development, which is a prerequisite for ensuring the permanence of the professional, in his structure – the personal development of the social worker during his life.

The leading direction of the transition to a system of competent, personally oriented education is to increase the level of theoretical competence of future social workers, providing an understanding of the essence and mechanisms of moral and value development of the individual in general, in the context of social assistance in particular. This makes it possible to theoretically justify the formation of the practice of professional activity, to analyze its effectiveness. The necessity to increase the level of the student's ability to self-diagnose values, moral qualities, their self-development in the individual trajectory of the student's educational and self-educational activity in this direction is argued.

Key words: social worker, social work, values, moral qualities, personally oriented education, competence.

Постановка проблеми. Зважаючи на те, що ефективність професійної діяльності соціального працівника, соціального педагога значною мірою залежить від конструктивності вирішення проблем морально-етичного характеру, ціннісних пріоритетів у процесі міжособистісних взаємин з клієнтом або в умовах групової, командної роботи, предметом системних досліджень є особливості формування особистісних якостей майбутнього фахівця в рамках його професійної підготовки. Це означає, що у зміст професійної підготовки майбутнього соціального працівника мають бути включені сегменти, які відповідають за формування його особистісних якостей, з-поміж яких особливу значущість являють ціннісні орієнтири, морально-етичні характеристики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми особливостей професійної діяльності соціального працівника, зокрема його ціннісних, морально-етичних пріоритетів, досліджували такі вчені, як: В. Андрущенко, М. Бахтін, Г. Белякова, В. Бех, А. Бойко, Н. Бондаренко, О. Брижовата, М. Лукашевич, Г. Медведева, І. Мигович, М. Михальченко, І. Пінчук, С. Савкіна, Є. Холостова, М. Фирсов, Е. Ярська-Смирнова та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зазначити, що питання моральних виборів, ціннісних диспозицій, емоційних станів завжди будуть супроводжувати вирішення проблем у системі соціальної допомоги, що включає: здатність фахівця розпізнавати, класифікувати зони ціннісно-етичних протиріч, виявляти типи етичних дилем та аргументовано визначати стратегічні та тактичні дії, моделювати та реалізовувати конкретні підходи у розв'язанні проблем, вирішенні конфліктів.

Професійна діяльність соціальних працівників складається зі специфічної, лише їй притаманній системи цінностей, що формуються не лише у процесі професійної підготовки, а і в процесі становлення життєвих принципів і норм поведінки фахівців – потреби у волі, самореалізації, безпечності, справедливості та ін. І. Зверева обґрунтувала фундаментальні положення, загальнолюдські цінності, на яких вона базується:

1. Повага до людини, визнання її безумовної цінності, незалежно від реальних досягнень і поведінки особистості.

2. Людина – це унікальна соціальна істота, яка реалізує свою унікальність у стосунках з іншими людьми і залежить від них у розвитку своєї унікальності.

3. Людині одвічно притаманна здатність до змін, покращення свого життя, зростання, а звідси – прагнення до свободи вибору, прийняття рішень. Без віри у можливість зміни на краще, вдосконалення людини і суспільства неможливо обґрунтувати мету професійної діяльності соціальних працівників (Зверева, 2004).

Тому професіоналізм соціального працівника асоціюється не лише з традиційними моделями професійної поведінки, стандартизованими типами морально-емоційних реакцій на соціальні проблеми, пов'язаними з ними відповідними ситуаціями, а і з особистісною позицією фахівця, що ґрунтується на відповідній системі цінностей, що мають не лише професійну доцільність, а класифікуються як іманентні і поширюються на всі сфери його життєдіяльності.

Наприклад, відповідно до першої профілактичної програми для вразливих груп населення, що піддаються ризику інфікування ВІЛ, позиціонується роль наставника, що працює за принципом «рівний – рівному» і наділений відповідними морально-психологічними якостями. «Соціальний працівник – це людина, яка володіє певними особистісними характеристиками, такими як: готовність допомогти; небайдухе ставлення до життя й людей; висока самоорганізованість; відповідальність за себе та інших; чесність; совість; об'єктивність; справедливість; тактовність; уважність і спостережливість; терпимість; витримка та стриманість; любов до людей; самокритичність; адекватна самооцінка; терпіння; комунікабельність; оптимізм; сила волі; емпатія; прагнення до самовдосконалення; творче мислення (Програма менторської підтримки, 2011). Тобто йдеться про особистісні якості, які визначають не лише рівень професійної діяльності соціального працівника, а і його життєвого простору, особливо в частині забезпечення якості соціальних контактів, взаємин з іншими людьми.

Окрім того, професію соціального працівника характеризує здатність формувати позитивне ставлення до професії та її безпосередніх клієнтів,

і що важливо – вміння вибудовувати конструктивні взаємини з іншими взаємозалежними суб'єктами складної сфери соціальної діяльності. Як відзначає Н. Краснова, етика соціального працівника ґрунтується на загальнолюдській моралі, загальнодержавному громадянському законодавстві та загальноприйнятих етичних нормах наукової роботи й спілкування. Сутність та зміст найбільш повно та послідовно розкривається за допомогою аналізу структури, у якій можна виокремити такі блоки:

1. Етика ставлення соціального робітника до своєї праці, до предмета своєї діяльності.

2. Етика «вертикальних» відносин у системі «соціальний робітник – клієнт», яка розглядає основні принципи та норми таких взаємин та вимог, що висуваються до особистості та поведінки соціального робітника.

3. Етика «горизонтальних» відносин у системі «соціальний робітник – робітник», у якій розглядаються ті відносини, що регламентуються не стільки загальними нормами, скільки специфікою діяльності та психологією соціального робітника.

4. Етика адміністративно-ділових відносин соціального робітника та керівних структур, яка встановлює обом сторонам визначені норми поведінки та професійної діяльності (Краснова, 2009).

Закономірно, що у структурі всіх перерахованих взаємин основу будь-якого типу соціальної роботи визначає взаємодія соціального працівника та клієнта, яку в принципі уможливило лише факт наявності довіри до суб'єкта надання допомоги, як наслідок – прийняття її. В іншому разі будемо мати модель суб'єкт-об'єктної діяльності, коли соціальний працівник в емоційному, ціннісно-етичному плані займає нейтральну позицію (свого роду стороннього спостерігача), безвідносно до будь-якого формату взаємодії. Він, як правило, ставить «діагноз» проблемі виключно за зовнішніми формальними ознаками та чинниками, одноосібно приймаючи традиційні до подібних ситуацій рішення та використовуючи моделі поведінки, що проєктують прямиий суб'єкт-об'єктний вплив.

Особистісно орієнтована модель професійної поведінки соціального працівника передбачає взаємодію досвідів того, хто надає допомогу, і того, хто її отримує. Взаємодія трактується як чинник партнерства, спільної діяльності, яка реалізується через наперед сплановану або стихійну організацію взаємних дій у рамках відповідної соціальної ситуації. Конструктивна взаємодія визначається як прогнозована координація спільних дій, у тому числі мобілізація емоційно-вольових зусиль взаємозалежних сторін, що гіпотетично має при-

звести до позитивного результату спільної діяльності, вирішення соціальної проблеми. Фактично в таких умовах відбувається взаємодія морально-ціннісних систем соціального працівника та клієнта, в рамках якої актуалізуються такі етичні категорії, як добро, гуманність, гідність, справедливість, що інтегрально призводить до прийняття один одного, а отже, і роботи на рівні взаємодії досвідів обох сторін, а значить, і особистісно зорієнтованої діяльності, конструктивної співпраці.

Саме тому морально-ціннісна система координат у соціальній роботі сприймається не лише як бажаний емоційний супровід діяльності, а як реальний чинник її ефективності, включаючи підготовчий етап (як прийняття допомоги, довіра до фахівця), організацію діяльності (як спільний аналіз проблеми, моделювання варіантів її вирішення та безпосереднє включення в діяльність), так і фіксацію задоволеності від співпраці на етапі оцінювання результативності спільних зусиль. Фактично особистісний складник професійної компетентності соціального працівника можна трактувати як альтруїстичну життєву парадигму, що реалізується через установку допомогти іншому, сприймаючи її як чинник не лише професійної, а і особистісної самореалізації.

Йдеться також про взаємозалежність принципів позицій особистості соціального працівника та принципів його професійної діяльності. Тобто важливо, щоб функціональні обов'язки тісно корелювали з його особистими інтересами, обов'язок асоціювався з внутрішньою потребою, моральним зобов'язанням, особистісною самореалізацією. Тому «етичними принципами професійної діяльності соціальних працівників є: солідарність з цілями організації – діяльність фахівця спрямована на досягнення загальних цілей та не заперечує її принципів; добровільність – ніхто не може надавати послуги проти волі клієнта; залучення до проєктів, програм організації – ми всі одна команда; добросовісність – соціальний працівник, який зобов'язався виконати ту чи іншу роботу, мусить довести її до кінця; законність – діяльність соціального працівника не повинна бути протизаконною» (Міжнародні етичні стандарти соціальних працівників, 2004).

Отже, важливо, щоб трактування категорій справедливості, емпатійності, доброчесності, які формально визначені державною соціальною службою, фіксуються у керівних документах, співпадало з власним розумінням їх сутності, тобто перебувало в особистісній площині ціннісно-етичних координат майбутнього соціального працівника.

Зважаючи на те, що йдеться про сегмент професійної діяльності соціального працівника, який стосується розвитку його як особистості, важливо мобілізувати всі сфери, від яких залежить продуктивність та неперервність цього складного процесу. Закономірно, що найвищий потенціал у цьому відношенні має система професійної підготовки фахівця для соціальної сфери діяльності, підвищуючи рівень інтеграції професійного та особистісного в структуру освітньої діяльності.

Апріорі завдання професійної підготовки соціального працівника, як і системи діагностики його професійної компетентності, мають включати сегменти, пов'язані з формуванням особистісних якостей, ціннісних пріоритетів майбутнього фахівця, що визначають здатність студента до ефективної соціальної роботи, конструктивного вирішення проблем соціального, морально-етичного характеру у процесі міжособистісних взаємин з клієнтом або в умовах групової командної роботи.

Висновки. Отже, проблеми модернізації системи професійної діяльності соціального працівника, які значною мірою стосуються їх психологічної готовності до діяльності, наявності відповідних ціннісних установок, моральних якостей, стосуються і системи професійної підготовки фахівців цієї складної сфери. Центральним напрямом переходу на систему компетентнісної, особистісно зорієнтованої освіти є підвищення готовності соціальних працівників до різних форм та рівнів міжособистісної взаємодії суб'єктів соціальної роботи, а тому і посилення освітньої та самоосвітньої діяльності студента у цьому відношенні. Самодіагностика, саморозвиток ціннісних установок, моральних якостей за індивідуальною траєкторією виступає передумовою забезпечення перманентності професійного, у його структурі – особистісного розвитку соціального працівника впродовж життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. П. Соціальна робота: менеджмент соціальної роботи : навчальний посібник / Андрущенко В. П. (керівник), Бех В. П., Лукашевич М. П., Маршавін Ю. М., Мигович І. І., Михальченко М. І., Пінчук І. М., Толстоухова С. В., Туленков М. В. Київ : ДЦССМ, 2003. Соціальна робота. Книга 7. 372 с.
2. Закон України «Про виховання дітей та молоді» : проект. *Освіта України*. 2004. № 72. С. 4–6.
3. Зверева І. Д. Соціальна робота в Україні : навчальний. посібник. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін. ; За заг. ред. І. Д. Зверевої, Г. М. Лактіонової. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.
4. Краснова Н. П. Етика ставлення соціального педагога до своєї праці. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2009. № 4. С. 84–92.
5. Міжнародні етичні стандарти соціальних працівників. Соціальна робота: В 3 ч. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія». Ч. 1: Основи соціальної роботи / За ред. Т. Семигіної та І. Григи. 2004. С. 169–172.
6. Програма менторської підтримки. Методические рекомендации по внедрению в Украине. Киев : Международный Альянс по ВИЧ/СПИД, 2011.

REFERENCES

1. Andrushchenko, V. P. (kerivnyk), Bekh, V. P., Lukashevych, M. P., Marshavin, Yu. M., Myhovych, I. I., Mykhalchenko, M. I., Pinchuk, I. M., Tolstoukhova, S. V., Tulenkov, M. V. Sotsialna robota: menedzhment sotsialnoi roboty [Social work: social work management]. Navchalnyi posibnyk, Kyiv. DTSSM, 2003, Sotsialna robota, Vol. 7, 372 p. [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy Pro vykhovannia ditei ta molodi: proekt [Law On the Education of Children and Youth]. *Osvita Ukrainy*, 2004, Nr. 72, pp. 4–6 [in Ukrainian].
3. Zvierieva, I. D., Bezpalko, O. V., Kharchenko, S. Ya. Sotsialna robota v Ukraini: Navchalnyi posibnyk. [Social work in Ukraine]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2004, 256 p. [in Ukrainian].
4. Krasnova, N. P. Etyka stavlennia sotsialnoho pedahoha do svoiei pratsi [Ethics of the attitude of the social teacher to his work]. *Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka*, 2009, Nr. 4, pp. 84–92 [in Ukrainian].
5. Semyhina, T., Hryha, I. Mizhnarodni etychni standarty sotsialnykh pratsivnykiv [International ethical standards for social workers]. *Sotsialna robota: V 3 ch. Ch.1: Osnovy sotsialnoi roboty*. Kyiv: Vyd. dim "Kyievo-Mohylianska akademiia", 2004, pp. 169–172 [in Ukrainian].
6. Programma mentorskoy podderzhki. Metodicheskie rekomendatsii po vnedreniyu v Ukraine [Mentorship Support Program. Guidelines for implementation in Ukraine]. Kyiv, Mezhdunarodnyy Alyans po VICH/SPID, 2011.